

Búcsúzó népcsoport

Bármennyire válsággal küzd a könyvkiadás, a szép és látványos albumokat változatlanul keresi a vásárló. Ezek sorába tartozik az Officina Nova kiadónál egyidejűleg magyarul és németül, tetszetős kiállításban megjelent könyv, amely *Az Olttól a Küküllőig* címmel az erdélyi szász erődtemplomokat mutatja be. A több mint kétszáz színes fényképfelvételel Szentpétery Tibor készítette, Kerny Terézia írt hozzájuk magyarázó szöveget.

Az erdélyi szászokról hatalmas szak- és népszerű irodalom szól. Túlnyomó részét maguk a szászok írták és jelentették meg, sokrétűségénél fogva legáltalában honismereti irodalomnak nevezhetjük, noha a szász „hon” sosem volt külön ország vagy állam. A szászság azonban a feudális Magyarország egyetlen olyan nemzetisége volt, amely széles körű területi önállóságot, ezzel egybefonódottan külön egyházszervezetet és iskolarendszert mondhatott magáénak. Ismert, hogy a nemzeti nyelvek vetélkedésének kezdeteiig a magyarországi népcsoportok nyelvhasználatát senki sem háborgatta. Az erdélyi szászok körében ez századok óta az irodalmi német és a nyelvjárások kettősségét jelentette, amelyhez páratlanul jellegzetes, önálló művelődési élet kapcsolódott, zenével, képzőművészetekkel, szép-irodalommal, színházzal, újabban kulturális egyesületekkel, múzeumokkal.

Mindehhez képest az elmúlt ötven esztendőben magyarul alig olvashattunk a szászokról. Pukánszky Béla *Erdélyi szászok és magyarok* (Budapest, 1943) kitűnő, s ma már beszerezhetetlen könyve óta éppen csak feltucatnyi azoknak az önálló kiadványoknak a száma, amelyeket, a magyarországi és romániai kiadók a szászokról és a magyar—szász viszonyról megjelentettek. A választék sem széles, folklór, történetírás, kapcsolattörténet. Ez a tény is dokumentálja a magyar történeti tudat sajnálatos szűkülését, különösen az Erdély-kép zsugorodását. A figyelem egyre inkább a Székelyföldre, néhány nagyobb városra és Kolozsvár környékére összpontosul, s kimaradnak belőle olyan szinterek, amelyeken Erdély történetének fontos eseményei zajlottak, még az útikönyvek is csupán futólagosan figyelemzettnek nagyszerű műemlékekre, szórványmagyarság lakta tájakra. Jelentős kivétel csupán a háromkötetes *Erdély története*, a szászság történelemalkotó tevékenységének hiteles megjelenítője.

Az erődtemplomokat bemutató album jelentősége, ismeretközlő értéke különösen megnő, ha hangsúlyozzuk, hogy a szászok nélkül Erdély nem vált volna népeket, kultúrákat, nyelveket sajátosan egyesítő, egyéni arculatú nagy tájjá. Akár városaira, akár falusi templomaira, váraira, kastélyaira vagy színes népművészetére tekintünk, a háttérben pontosan kirajzolódik, illetőleg elhalványultan föllelhető a szászság kulturális ösztönzése. Így természetesen ki sem szakítható a régi Magyarország soknyelvű műveltségegyütteséből. Templomerődöket a középkori Magyarország más vidékein is építettek, nem csak a szász székekben, jó néhányat a szomszédos székeleység is emelt, de azok nem váltak a népcsoport lényegének annyira jellemző kifejezőjévé, mint a szászoknál. Legalábbis a magyarok számára ezek az erődök a hagyományos zárt, fedeles kapukkal, magas kerítésekkel és magas homlokzattal épült szász lakóházakkal együtt beszédesen képviselték a népcsoport előjogait féltő elzárkózását, magába vonulását. A többségében igen vonzó látványt nyújtó templomok és épületegyüttesek mai képe több mint fél évezredes fejlődés eredménye. Egyet-egyét legalább két, olykor több fénykép, alaprajz, lexikoni tömörségű magyarázat és a legfontosabb szakirodalom mutat be. A legkorábbi időkből fönmaradt, román stílusú emlék viszonylag ritka, az viszont szemléletesen kirajzolódik, hogy amikor a szászság településhálózata megszilárdult, a gótikus stílus uralkodott. Párhuzamosan a népcsoport külön jogai és gazdasági lehetőségei is megerősödtek, ami nélkül a költséges építkezések elképzelhetetlenek lettek volna. A következő nagy föllendülés a Hunyadiak korával kezdődött, amikor a török becsapások állandó veszéllyé váltak, a templomokat erődökké formál-

ták át, őrtornyokkal, bástyákkal, falakkal vették körül. Az utolsó építészeti virágkor a XVIII—XIX. század fordulóján indult és a múlt század végére lassan elmúlt: restauráltak, bővítettek, ahol kellett, újítottak, bontottak. Fontos tudni, hogy legtöbb templomerőd élelmiszerraktár is volt. A falak belső oldalán apró kamrákat alakítottak ki, amelyekben a családok gabonájukat, lisztjükét és a füstölthús-készletüket tárolták. A kamrarendszert a háborús korszak után is megtartották, az egyik fénykép tanúsága szerint itt-ott ma is megvan.

A szász népcsoport életében döntő szerepet játszott a folytonosság. A múlt századi erdélyi politikai irodalom, publicisztika, útleírás tele van a kor divátja szerint készült nemzetjellemtanokkal, amelyek fukarsággal, önzéssel, zsarnoki hajlammal, türelmetlenséggel vádolják őket, igaz, szorgalmukat és takarékoságukat is elismerik, mint jó módjuk forrását. Viszonzásul a magyarok is megkapták a pazarló, könnyelmű, hatalmaskodó jelzőket. A tárgyilagos kortárs, a történész Kőváry László írta 1847-ben: „Csupán az erdélyi szász az, melynek vérében látszik lenni az ipar”; „Alig van szász, aki írni-olvasni ne tudna” (*Erdélyország statisztikája*). Valóban az ő kezükben volt a nagyfejedelemség kereskedelmének és kézműiparának jelentős része századokon át. Az evangélikus egyház pedig, melynek csekély kivétellel a hívei voltak, megkövetelte az alapvető műveltségi javak elsajátítását a legszegényebb földművestől is. Nem csoda, hogy Erdélyben a szászok kulturális viszonyai voltak még századunk elején is a legfejlettebbek, városlakó elemük, polgárságuk, értelmiségük arányszámukkal összevetve a legmagasabb százalékot tette ki.

Pedig a XIX. század igen komoly erőfeszítéseket kívánt, és próbák elé állította a szászsgót. Feudális kiváltságait nem a magyar nemesség, hanem II. József császár nyirbálta meg először. Középkori eredetű nemzettudatukat kezdte fölváltani a modern nemzeteszme, a német egységtörekvések távoli hulláma ide is eljutott. Példaértékű az a folyamat, ahogyan az öntudatos értelmiség és a tekintélyes egyház átvezette a népcsoportot a polgárosulásba. A valóban elzárkózó, újításoktól idegenkedő szász paraszt viszonylag gyorsan elsajátította a modern kapitalista gazdaság minden eszközét, és olyan virágzó életmódot teremtett, amelyhez foghatót a korabeli Magyarországon csak a nyugati határ mellett találunk. Mindez úgy történt, hogy hagyományos mentalitásukból megőrizték az azonosságutadhoz szükséges elemeket. Az imént idézett, rendi érdekütközésekre visszamenő szász—magyar ellentét közben alig enyhült, sőt egy nagy sérelemmel, a szász székek megszüntetésével (1876) még nehezebb is, jóllehet, a kulturális autonómia megmaradt, és helyi szinten a nyelvhasználat sem váltott magyarra. Így aligha tévedünk, ha a szászokról szóló magyar könyvek alacsony számának okai között a kölcsönös történelmi bizalmatlanságot is előszámláljuk, habár ennek tudatosságáról ma már nem beszélhetünk. Főoldásában a két világháború közötti magyar indíttatású transzilvanizmus sem ért el sok eredményt. Úgy tetszik, csak napjainkban, amikor maga a szász népcsoport tűnik el Erdélyből, enyészik el teljesen.

A szászok ugyanis búcsúznak Erdélytől. Sikeresen birkóztak a magyar nemességgel, a székelyekkel, a törökkel és a tatárral, de a román királyi fennhatóság, a hitleri propaganda és a kommunista diktatúra az utóbbi hetven esztendő alatt föllőrölte erejüket. 1990-ben különösen fölgyorsult a kivándorlásuk. Különböző számok keringenek üteméről. Ami bizonyos, szinte kiszámítható, hogy az ezredfordulóra főleg idős emberekből álló apró szórványok maradnak belőlük Erdélyben. Őseik 800-850 évvel ezelőtt a német nyelvterület számos tartományából érkeztek, az utódok most ugyanezekben a tájakon vegyülnek el talán valahai rokonaik lezszármazottai között. Különös, hogy az a mondat, amely éppen kétszáz esztendővel ezelőtt látott napvilágot, a magyarság eltűnéséről fogalmazott „herderi jóslat” („... évszázadok múltán talán nyelvüket is alig lehet majd megtalálni”) az erdélyi szászokon látszik beteljesülni. A Kárpát-medence néprajzi térképe ismét fakóbb lesz egy hiányzó, élénk színnel.

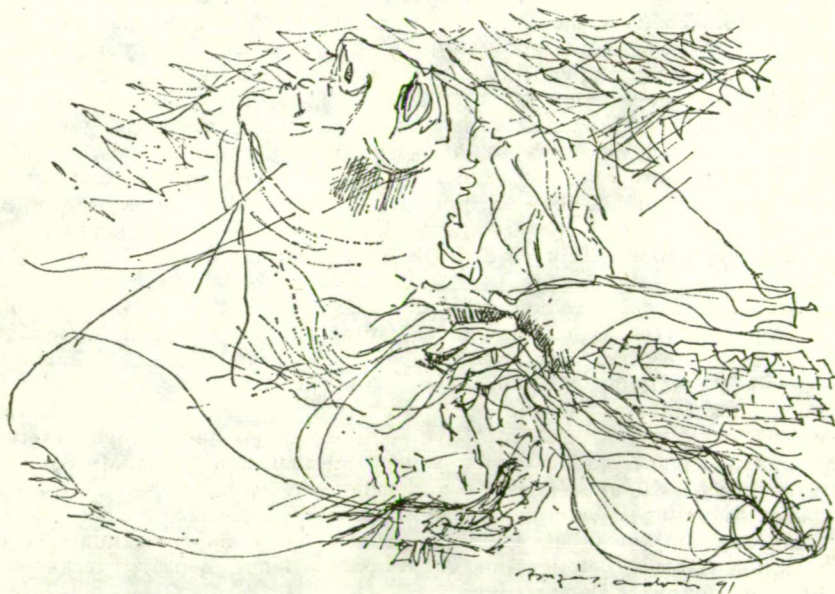
Ez a folyamat s a közelmúlt nehéz évtizedei bizony meglátszanak a templomerődökön, amelyek egyre inkább emlékműveknek és egyre kevésbé karbantartott

épületekként hatnak. Lehullt vakolat, megrepedt falak, omlások, föl- és beázások mutatkoznak rajtuk. De a tető még a legtöbb helyen hibátlan, a belső meszelést is elvégezték, a templomudvarok nem gyomosak. Az egyikén ápoltt veteményeskertet, a másikon friss sírhalmot látunk. Az amúgy is funkciótlaná vált erődítményeket a megfogyott népességnek igen nehéz fönntartania, erős hagyomány-szeretetük azonban legtöbb helyen máig vállalja ezt a földadatot.

A színes képeket nézegetve, elégikus hangulat lesz úrrá a szemlélőn. Egy nagyon karakteres kultúra elmúlásának egyik szakaszát örökítette meg a fényképezőgép lenszéje. Minden képnél föl lehet tenni a kérdést: mi lesz, ha az enyészet birtokba veszi ezeket a pompás műemlékeket. Többségük szakszerű restaurálásra szorulna, miáltal a művészettörténet bizonyára nagyszerű felismerésekhez jutna. Mi lesz az értékes berendezésekkel, az orgonákkal, harangokkal, oltárképekkel? Van, amit a kivándorló magával vihet; ezeket nem. Az észak-erdélyi Beszterce-vidék szász emlékeivel nem foglalkozik a könyv. Igaz, innen 1944 őszén a német lakosság elmenekült, csak néhány család maradt a helyén, de templomaik még állnak. Bár némelyik szörnyen elhagyott állapotban van, mintegy előre mutatja a déli szász templomerődök várható sorsát.

Szentpétery Tibor még a Ceauşescu-korszak éveiben, nem kevés nehézséget leküzdve és költségeket vállalva készítette az album fényképeit. Ezért kell elnéznünk, hogy — különösen — a belső felvételek technikailag nem mindig tökéletesek. Nem lehetett kellően megvilágítani a belső tereket, sem hosszadalmasan megvárni a legelőnyösebb külső fényviszonyokat. Azt, hogy a különleges építészeti emlékeknek nem minden értékes vagy jellegzetes részletét láthatjuk, igazán csak ezek bősége magyarázza. Szentpétery Tibor nem hivatásos fotóművész. Ennek ismeretében még jobb érzés tudni, hogy a nehéz időkben is akadt, aki műveltség-szeretetből ilyen áldozatos, értékmentő munkára vállalkozott.

KÓSA LÁSZLÓ

BUZÁS ANDRÁS GRAFIKÁJA